

DESPRE SCLAVAJ ÎN DACIA INFERIOARĂ

de D. TUDOR

Prof. la Universitatea din Iași

Studiul acesta este un fragment dintr'o lucrare în pregătire, referitoare la sclavajul din Dacia ocupată de Romani. Din mai multe motive mi-am rezervat a expune aspectul acestei probleme numai pentru o parte din teritoriul patriei noastre.

În primul rând, problema și materialul informativ sunt prea bogate și nestudiate, ca să poată fi prezentate succint într'un scurt articol. Deși ne stau la îndemână circa 130 știri epigrafice în legătură cu sclavajul, culese de pe teritoriul fostei Dacii ocupate de Romani, nu s'a încercat o prezentare a acestui subiect. Am studiat divinități mărunte, monumente izolate fără importanță, construcții și altele, scrise pe baza unor sumare izvoare arheologice, dar prea puține rânduri despre sclavajul provinciei așa de bogat documentat.

În diferite lucrări de sinteză tratând aspecte economice, militare și sociale ale provinciei, capitolul *sclavii* lipsește sistematic.

Analiza materialului epigrafic ne mai arată categoric, că la Nord și Sud de Carpați, sclavagismul prezintă aspecte diferite, ce se vor analiza și explica mai jos.

De aceea, pentru a expune mai clar aspectele sclavajului din Dacia ocupată de Romani, găsesc util a mă rezuma, numai la Sudul provinciei, adică la Dacia Inferioară, ce se întindea pe teritoriul actualei Oltenii.¹⁾

1. — Despre sclavajul roman, în general, ne-au stat la îndemână: H. Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité*, 3 vol., ed. II, Paris 1879; L. Halkin, *Les esclaves publics sous les Romains*, Bruxelles 1897; Ed. Meyer, *Die Sklaverei im Altertum*, Dresda, 1898; Beauchet-Chapot, art. *servus*, în Daremberg-Saglio, *Dict. d. Antiquités* IV, 2, p. 1260 sqq.; L'écrivain, art. *libertus* în acelaș *Dict.*, III, 2, p. 1200 sqq.; E. Weiss, art. *Sklaven*, în RE., II, 3, col. 551 sqq. și Steinwenter, art. *libertus*, în RE., XIII, col. 104, sqq.

Documentele pe care le avem din această regiune sunt în număr de 14, destul de sugestive pentru unele concluzii. Le vom prezenta pe rând.

1) Pe Olt, în vicus-ul roman cu nume necunoscut dela Rusănești-Romanați, s'a descoperit mai de mult stela funerară a octogenarului *Aelius Valens Esbenus*, pare-se un localnic traco-get.¹⁾ Piatra de mormânt este unul dintre cele mai impunătoare monumente descoperite în Dacia, cu o lungime de 4 m., dovadă în plus despre buna stare materială a defunctului. Epitaful s'a executat prin grija soției sale cu nume neroman, *Syra*, și a libertului *Fortunatus*, nume mult folosit în lumea sclavagistă și libertină a imperiului roman. Pentru ambii liberti *Aelius Valens Esbenus*, apare ca *patronus*. *Syra* și *Fortunatus*, probabil frați, fuseseră sclavi. Prima se căsătorise cu octogenarul din inscripție și devenise prin aceasta *liberta et coniux*. *Fortunatus*, datorită credinței și priceperii cu care servise pe patron, fusese și el eliberat din sclavie cât trăise *Esbenus* sau prin testament la moartea acestuia.

Deja Vasile Pârvan identifica în această inscripție pe un mare proprietar de pământ și sclavi din câmpia românățeană.²⁾ În *territorium Sucidavense*, în care intra și proprietatea lui *Esbenus*, existau mari proprietăți de pământ unde lucrau sclavi dirijați de un *actor*, tot un *servus* și el, mai priceput, așa cum pare a fi fost și *Fortunatus*. Ei constituiau acea *familia rustica* ce trăia la conacul (*villa*) stăpânului. Proprietarul locuia de multe ori în oraș, fie la Romula, fie la Sucidava, unde dispunea de alți sclavi ce formau *familia urbana*. Acești proprietari își comandau mari pietre de mormânt aduse de peste Dunăre, din carierele regiunii Vrața din Bulgaria și se înmormântau în necropolele orașelor vecine sau pe proprietatea lor.

2) Tot din teritoriul sucidavens, cred că provine și piatra de mormânt a unei *Lucilia Secunda*, înmormântată prin grija sclavului ei, anume *Euctichus*, adică *Fortunatus* în traducere latină.³⁾

3) Din Sucidava avem una dintre cele mai frumoase pietre de mormânt din Dacia, ridicată lui *Quintus Philippicus*, născut la Edesa, fost signifer în legiunea V. Macedonica și decedat în orașul dunărean, pe la începutul sec. II e. n. Monumentul său a fost ridicat de meșterul *Antonius* și tăbăcarul *Titus*⁴⁾, pe care Christescu îi crede foști sclavi ai defunctului.⁵⁾

4) În mica așezare romană dela Iezureni-Gorj, unui decurion al coloniei Drobeta, anume *Septimius*, i s'a pus în sec. III e. n., un monument funerar, prin grija a trei sclavi ai săi, între care, doi se

1) CIL. III, 8040 (6281) = Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București, 1942, p. 18, nr. 11. Pentru nume, cf. I. I. Russu, în *An. Inst. Stud. Clasice-Cluj*, IV (1941—1943), p. 212, nr. 27.

2). — V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunea carpato-dunăreană*, (trad. R. Vulpe), Buc., 1937, p. 182.

3). — CIL. III, 8052.

4). — CIL. III, 14. 492 = Florescu, p. 29, nr. 23.

5). — V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p.

numesc *Septimius* și *Peregrinus*.¹⁾ Decurionul va fi fost tot un proprietar de țară, stăpânul unor pământuri pe care și le lucra cu ajutorul sclavilor săi.

Din regiunea orașului Drobeta, mai cunoaștem șase inscripții în care e vorba de liberti, sclavi proaspeți descătușați din robie.

5) Un veteran al Legiunii a V-a Macedonica, *Iulius Bassus*, stabilit la Drobeta după ieșirea de sub arme, dă drumul din sclavie lui *Iulius Helpizon*. După moartea patronului, fostul sclav adoptă gentiliciul *Iulius*. Prin testament, Helpizon fusese lăsat ca *libertus et heres eius*.²⁾

6) Un alt veteran drobetan, *Publius Aelius Diophantus*, făcuse serviciul în *Cohors V Gallorum* și primise cetățenia romană în vremea domniei lui Hadrian. El fusese înmormântat prin grija fiicei sale *Aelia Ammis* și a libertei *Aelia Eutychia*, ambele declarate *heredes* după moartea bătrânului.³⁾ Este foarte probabil, ca *Aelia Eutychia* să fi fost a doua soție a lui *Diophantus*, fără a fi încheiat cu acesta o căsătorie legitimă.

7) Un al treilea veteran, *Domitius Ianudrius*, ce aparținuse în activitate Legiunii a IV-a Flavia, și stabilit după pensionare în părțile Drobetei, eliberează din sclavie pe un sclav al său cu numele *Domitius Epipodius*, lăsat și el moștenitor. Noul *libertus et heres* își arată recunoștința față de defunctul patron printr'un frumos monument funerar în care îl numește *optimus patronus*.⁴⁾

8) Negustorul drubetan *Primus Aelius Ionicus* moare la 50 de ani, lasă *coheredes* pe soția și fiul său, iar de împlinirea riturilor funebre și de construcția monumentului se îngrijește libertul său *Aelius Primitivus*.⁵⁾ Acesta e un fost sclav, scos de sub *dominica potestas*, probabil, pentru ajutorul ce dase lui *Ionicus* în treburile de negoț-torie.

9) Orientalul cu nume helenizat *Aesclepius Asclepiades* înmormântează la Drobeta pe soția sa *Asclepia Chrona* și în epitaful ei, el se indică ca *patronus*.⁶⁾ Numele femeii și calitatea de patron a soțului ne indică o sclavă, apoi libertă și soție a celui ce i-a pus piatră de mormânt.

10) Soldatul *Liccatius Vinentis* ce aparținuse cohortei a III-a *Campestris*, mai apoi beneficiar al unui tribun, lasă ca moștenitori pe *Linda* și pe *Severus*.⁷⁾ Cei doi *heredes* par a fi fost tot sclavi și îi ridicaseră piatra de mormânt în cimitirul Drobetei.

11) Dintr'o localitate neșunoscută a Daciei Inferioare, avem un

1). — D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1942, p. 348, nr. 175.

2). — CIL. III, 14.216⁵ = Florescu, p. 15, nr. 3.

3). — CIL. III, 14.216⁴ = Florescu, p. 15, nr. 2.

4). — D. Tudor, *op. cit.*, p. 355 sq., nr. 233.

5). — CIL. III, 14.216¹¹ = Florescu, p. 17, nr. 19.

6). — CIL. III, 14.216¹³ = Florescu, p. 17, nr. 10.

7). — CIL. III, 14.216⁹ = Florescu, p. 17, nr. 6.

fragment dintr'o inscripție funerară pusă de libertul *Marius Chrysanthus*, patronului său cu nume necunoscut.¹⁾

Cele 11 inscripții prezentate mai sus se referă numai la sclavi sau liberi ai particularilor făcând parte din *familia rustica* sau din *familia urbana*.

O altă categorie de sclavi întâlniți în Dacia Inferioară ca și în alte părți ale imperiului, care, prin munca ce o îndeplineau, aveau o situație mai bună, sunt cei întrebuințați în organizația financiară și vamală a provinciei. Acești sclavi erau aleși dintre cei de încredere, sunt toți știutori de carte și iscușiți în perceperea impozitelor sau taxelor vamale. Cei mai mulți erau cumpărați din regiunile orientale și helezinate ale imperiului.

12) La Romula, oraș cu un bogat teritoriu agricol lucrat prin sclavi, un *vicesimarius*, anume *Hylas*, ce conducea un birou financiar, face o dedicație Nymphelor.²⁾ Ca *servus vicisimae*, acest sclav, între alte dări avea a percepe impozitele numite *vicesima hereditatum* și *vicesima manumissionum*, primele puse asupra moștenirilor, iar ultimele pentru sclavii eliberați din sclavia patronilor.

Pe Hylas cred că îl mai putem identifica într'o inscripție găsită în Dacia Superioară, la *Doștat*. Este vorba de un monument închinat zeului Mithra cel născut din stâncă, de către *Lucius Aelius Hylas, vicesimae libertus*, pentru sănătatea fiului său *Horiens* și a soției sale *Apuleia*.³⁾ Ar rezulta din acest document că sclavul din Romula devenise liber și fusese numit în Dacia Superioară, tot în administrația vicesimei. Situația de libert i se acordase la începutul sau sfârșitul domniei împăratului Commodus, după cum rezultă din noul său nume.

13) În portul Sucidavei, împăratul Commodus fusese onorat cu un bust de marmoră din care s'a păstrat numai baza. Pentru ridicarea monumentului imperial se îngrijiseră doi sclavi, *Zoticus și Salvianus*, puși sub ordinele procuratorului *Titus Claudius Xenophon*.⁴⁾ Cei doi *servi* vilici conduceau aci un post vamal (*statio*), așezat la hotarul dintre Dacia și Moesia Inferioară. Dintr'o inscripție descoperită la Ephesus, rezultă că Salvianus l-a însoțit pe patronul său și în administrația altor provincii.⁵⁾

14) O situație vamal-financiară similară avea Drobeta, așezată lângă faimosul pod roman dela Dunăre. Acolo era principalul vad de scurgere pentru mărfurile ridicate din Dacia și destinate diferitelor regiuni ale imperiului. Importanța ca centru vamal al Drobetai, în care sclavii de stat aveau un însemnat rol, se cunoaște dintr'o inscripție onorifică descoperită nu de mult, și databilă din anii 198—209 e. n.

1). — CIL. III, 1626, a.

2). — CIL. III, 13.798, cf. și Mommsen, în *Hermes*, I, p. 52 și CIL. VIII, 7099.

3). — CIL. III, 7729 (=968).

4). — CIL. III, 8042, cf. și A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*. Budapest, 1944, p. 78.

5). — CIL. III, 7127 (=Dessau, 1421) și Stein, *o. c.*, p. 78.

Urările de sănătate în această inscripție sunt făcute pentru Septimius Severus și fiii săi, prin grija procuratorului *Marcus Aurelius Heraclitus*. Cu această ocazie, se construise la Drobeta un birou vamal (*tabularium*), prin grija a doi *servi vilici*, *Eutyches* și *Apulensis*, șefi ai percepției taxelor ce se încasau aci.¹⁾ Dacă *Eutyches* are un nume de factură greco-orientală, în schimb, așa cum crede și Arthur Stein,²⁾ colegul său *Apulensis* amintește una dintre cele trei diviziuni administrative ale provinciei. Ca și la Sucidava, șefii vamali ai stațiunii sunt doi sclavi, probabil, unul însărcinat cu scriptele referitoare la taxele ce se percepeau în port, iar altul cu strângerea dărilor dela mărfurile și călătorii ce treceau pe podul lui Apollodor.

Textele epigrafice sau monumentele de altă natură nu pomenesc nimic în legătură cu prezența sclavilor în exploatarea miniere, extracția sării și a pietrei monumentale din cariere. În Dacia superioară însă, aceste documente sunt bogate și în două tăblițe cerate, avem chiar contracte pentru vânzarea unor sclavi destinați lucrului în minele de aur. Explicația acestei absențe, pentru Dacia Inferioară e simplă. Această provincie nu posedă mine de aur sau alte metale, ca vecina ei dela Nord. Până acum, nu avem nicio dovadă că Romanii ar fi avut deschise salinile dela Ocnele Mari din Vâlcea. Tot așa de improprie au fost și carierele de piatră ale Olteniei. Satele și orașele din câmpia olteană se alimentau cu piatră monumentală adusă de peste Dunăre, în special din regiunea Vrața (Bulgaria).³⁾ Descoperirile de monumente epigrafice și sculpturale, făcute în castrele din nordul Daciei Inferioare (la Rădăcinești, Bivolari, Rașovița, Copăceni și Bumbești), ne arată întrebuițarea pe scară redusă a unei gresii foarte sfărâmițoasă (pe care localnicii o numesc astăzi *sâgă*). Singurele cariere de piatră, unde vor fi fost întrebuițai sclavi pentru tăierea blocurilor, sunt cele din vecinătatea Vârciorovei (Mehedinți) la Gura Văii și Bresnița. De aci, se tăia un calcar admirabil, pentru nevoile urbanistice și monumental-epigrafice ale orașului Drobeta. Nu putem ști, dacă aceste cariere erau imperiale, ale orașului Drobeta sau ale unor exploatare particulare, dar în toate trei cazurile, munca nu se putea face decât prin sclavi.

Concluziile ce putem stabili din examinarea materialului documentar prezentat mai sus, rezultate și din viața economică a Daciei Inferioare, în legătură cu extensiunea și caracterul orânduirii sclavagiste a provinciei, sunt totuși interesante.

La cucerirea Olteniei de Romani, eveniment care are loc după pacea cu Decebal din anul 102 e. n., ca și în restul statului sclavagist dac, sclavia era destul de accentuată aci. Cuceritorii romani deschid mari șantiere de lucrări cu caracter militar, cum au fost podul dela Turnu Severin, castrele provinciei, drumurile și altele. Numai

1). — Tudor, o. c., p. 324, nr. 5 și Stein, o. c., p. 79

2). — O. c., p. 80.

3). — Tudor, o. c., p. 156.

mâna militară, căreia i se va fi rezervat în primul rând conducerea tehnică, nu era suficientă pentru lucrări atât de vaste. Toți sclavii capturați cu ocazia primului războiu din Dacia vor fi fost concentrați pentru muncile strategice de aci. Este deasemenea probabil, ca sclavii acelor „căciulari” daci (*pileati*), șefii triburilor, deposedați de pământurile lor pentru fidelitatea cu care luptaseră alături de Decebal, să fi trecut în proprietatea împăratului. Ar fi deasemenea interesant de știut dacă triburile dace care fac defecțiuni față de cauza lui Decebal și trec alături de Romani, în timpul operațiilor, erau și dintre acelea de pe teritoriul Olteniei de azi. În această privință, cele două izvoare, textul lui Dio Cassius (LXVIII, 11) și scenele columnei dela Roma nu ne dau precizuni geografice. Probabil că atari indigeni se vor fi bucurat de un tratament mai bun. Conform sistemului lor, Romanii treceau la înrobiri în masă, acolo unde întâmpinau rezistență dârză, dar rezervau o soartă oarecum diferită celor care acceptau de bună voie acvilele romane.¹⁾

După terminarea cuceririi Daciei, contingentele de sclavi îngrămadite în Banat și Oltenia pentru lucrări militare au căpătat o altă repartiție. Ceea ce prisosea a fost trimis în alte provincii și monumentele sculpturale sau epigrafice din Roma aduc o bună dovadă în acest sens.

Pe teritoriul de azi al Olteniei, s'au constituit în vremea cotropirii romane întinse domenii agricole, cum era a lui Esbenus. Ele aparțineau unor particulari, mulți veniți din alte provincii, pentru a proceda la o exploatare sistematică a bogățiilor agricole. Constatăm că printre proprietarii din teritoriile Sucidavei și Romulei sunt veterani. Munca pe aceste proprietăți se făcea cu sclavi, conduși tot de un sclav mai răsărit sau de un libert. Acești *actores* câștigau încrederea stăpânului și aveau în grija lor administrația întregii gospodării. Prin poziția ce și-au creat-o, ei au fost singurii dintre sclavii proprietății care au putut lăsa urme epigrafice, prin grija ce o poartă la înmormântarea stăpânului. Mulțimea sclavilor din agricultură, prin incultura lor, ca și poziția socială ce o aveau, nu s'au putut manifesta prin inscripții sau alte monumente și de aceea nu-i găsim documentați. În aceeași situație se vor fi găsit și sclavii întrebuințați în păstorie.

Grație descoperirilor arheologice, putem preciza că la Drobeta, Romula și Sucidava, cele trei orașe mari ale provinciei, existau ateliere pentru producerea unor bunuri de folosință locală. Se turnau cărămizi marcate cu numele proprietarului, se imitau vasele *terra sigillata*, se copiau opaițele marilor exportatori din Occident și altele. În

1). — Pârvan (*o. c.*, p. 181) admite „o resemnare foarte de vreme” a triburilor dace din Banat și Oltenia, care n'au făcut opoziția înverșunată a celor din Ardeal, în fața invaziei lui Traian. Vezi și C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Buc., 1945, p. 116.

Romula existau ateliere ce cizelau pe o scară întinsă pietre gravate.¹⁾

În toate aceste ateliere, sclavii vor fi avut locul de seamă în producție. Mulți dintre sclavi puteau fi folosiți și la o muncă mixtă. Orașele Daciei Inferioare au păstrat un caracter specific agricol. Locuitorii lor își aveau terenuri pentru culturi în vecinătate, încât, este de presupus că, în vremea muncilor agricole, sclavii acestor proprietari lucrau la câmp, iar în restul timpului, erau folosiți în atelierele manufacturieri sau în treburile de gospodărie.

O a doua categorie de sclavi, constatați documentar în număr mult mai redus decât în Dacia Superioară, sunt *servi vilici*, folosiți de procuratori în treburile financiare și vamale ale provinciei. Prin însărcinările ce aveau, ei căpătau o situație privilegiată față de obișnuiții *servi privati*. Ei își puteau crea și o stare materială, prin care se puteau mai ușor răscumpăra din sclavie, cum ar fi cazul citat al lui Hylas. Prin destoinicia și priceperea în serviciul finanțelor statului, deveneau mâna dreaptă a procuratorului, pe care îl întovărășeau și în alte însărcinări, pe măsura ridicării în carieră a înaltului demnitar. În această categorie intră sclavul Salvianus. Pentru merite deosebite, cunoșteau și ei, o mică avansare, dela un oficiu la altul, cum e cazul lui Felix, fost *vicarius* la Micia, apoi trecut ca *servus vilicus la Pons Augusti*.²⁾

Din lista inscripțiilor prezentate mai sus, am constatat că majoritatea acestor oameni sunt liberiți proaspăt ieșiți din sclavie. În câteva rânduri, unele slave, desigur prin frumusețea lor, se căsătoresc cu stăpânii și obțin libertatea din sclavie.

Mai vedem adesea că unii sclavi, declarați ca liberiți, sunt lăsați și ca moștenitori de patronii defuncți. Recunoștința foștilor sclavi se manifestă prin grija ce o poartă în a ridica stăpânului monumente funerare și a-l numi într'un caz *optimus patronus*.

Pentru atari acte de grațitudine din partea stăpânilor de sclavi, s'ar putea găsi mai multe explicații, dar ne oprim asupra celei mai plauzibile. Majoritatea acestor monumente epigrafice aparțin secolului III e. n., vreme când orânduirea sclavagistă intră în descompunere. Munca sclavului nu mai este rentabilă pentru patron, față de cheltuielile întreținerii și de puținul interes depus în producție de sclav. Aceasta va determina cazuri de eliberare.

Cât privește origina celor 20 sclavi și liberiți menționați de cele 14 inscripții ale Daciei Inferioare și analizați mai sus, nu putem stabili ricio precizieune mulțumitoare. În general, numele ce-l poartă aceștia este de factură greco-orientală, dar aceasta nu poate constitui o indicație pentru origina lor. În toată lumea romană se constată o deosebită predilecție pentru o onomastică sclavagistă orientalizantă. Nume ca Eutyches sau Eutychia, întâlnite adesea în Sudul Daciei, sunt

1). — Tudor, *o. c.*, passim.

2). — CIL, 7853.

prea comune la sclavi. Dealtfel, din textul a trei tăblițe cerate, descoperite în galeriile de mine părăsite ale Munților Apuseni, rezultă că sclavilor li se dau adesea mai multe nume. În cazul lui Apulensis, ar fi posibilă identificarea unui sclav localnic.

Cei declarați liberi adoptă în mod constant gentiliciul fostului patron, la care adaugă, drept cognomen, numele purtat ca sclav.

Dacă lumea sclavilor de naționalitate dacă e atât de absentă în inscripțiile provinciei, nu constituie deloc un argument despre inexistența lor în viața economică a Daciei, sau despre o radicală transplantare a lor în alte părți ale imperiului roman.

În acea vreme, scrisul e un apanaj al celor puternici, bogați și liberi. În marea lor majoritate, sclavii daci vor fi fost repartizați în ateliere, muncile agricole și în păstorit. În această situație, ei erau ținuți într-o totală incultură.

Ca și în restul Daciei Romane, la evacuarea lui Aurelian, masele de sclavi rămân pe loc. În veacul al-IV-lea, imperiul de răsărit a reocupat o parte din teritoriul Olteniei. Dar în acea vreme, societatea sclavagistă se găsea în plină descompunere.